

Majetkové změny v ČSR v letech 1945–1948

JAN KUKLÍK, DANIELA NĚMEČKOVÁ

Proměna majetkoprávních vztahů v Československu v letech 1945–1948 získávala obrysy již v diskusích účastníků domácího odboje a zejména londýnského a moskevského exilu. Významně ji však ovlivnil i stav ekonomiky a majetkové změny na vlastním československém území po Mnichovu a především po 15. březnu 1939. Neodmyslitelný je samozřejmě kontext mezinárodně politického a ekonomického vývoje, který prodělala nejen střední Evropa v průběhu druhé světové války a po jejím skončení. Rozbor samotné fáze přípravy těchto změn by si vyžádal samostatnou studii. Tento text se bude zabývat pouze konkrétními kroky učiněnými v poválečném Československu.¹

Vláda na osvobozeném území na své první schůzi 5. dubna 1945 vyhlásila tzv. Košický vládní program.² Ustanovení majetkoprávní a ekonomické povahy nalezneme především v jeho člancích X, XI a XII. Článek X se týkal zavádění tzv. národní správy (původní označení zatímní správa) na veškerý majetek *nepřátelských států*, tj. zejména Německa a Maďarska, německých a maďarských právnických a fyzických osob i těch Čechů a Slováků, kteří *zradili a kolaborovali s okupanty*. Z tohoto důvodu bylo důležité, že vládní program národní správu časově neomezoval, vláda tedy měla mít dostatek času připravit následná opatření. Co se stane

s takto zajištěným majetkem, nebylo ještě definitivně rozhodnuto. Mnohé ovšem naznačovaly výroky Klementa Gottwalda, který se 8. dubna 1945 na konferenci Komunistické strany Slovenska v Košicích obsáhle věnoval i majetkovým otázkám a předvídal majetkové přesuny *dalekosáhlého významu*, které se měly dotknout zejména velkého kapitálu. Z taktických důvodů zatím Komunistická strana Československa (KSČ) nemluvila o zestátnění nebo konfiskaci, kromě konfiskace půdy.³

Jediný druh majetku pod národní správou, o jehož osudu vládní program hovořil jasně, byl majetek konfiskovaný za války v důsledku

národní, politické a rasové perzekuce, který měl být na individuální žádost navrácen postiženým či jejich dědicům. Tato restituční ovšem byla omezena s ohledem na sociální důvody, restituovat se tedy neměl „velký“ majetek, zejména průmyslové podniky. Realizoval se tak komunistický požadavek na vrácení *Němci ukradeného majetku především drobným českým lidem*, tj. dělníkům, rolníkům, živnostníkům a drobným podnikatelům.

Připravovaná pozemková reforma byla obsažena v článku XI. Právě v rámci ní měla být konfiskována bez náhrady všechna *půda, budovy, mrtvý i živý inventář*, pokud patřily

1 K přípravě majetkových změn viz KLIMEŠ, Miloslav - LESJUK, Petr - MALÁ, Irena - PREČAN, Vilém: *Cesta ke květnu. Vznik lidové demokracie v Československu do února 1948*, sv. 1. Nakladatelství ČSAV, Praha 1965, s. 35–59; KOCIAN, Jiří: Program obnovy Československa v českém politickém spektru v letech 1939–1945. *Moderní dějiny*, 1994, č. 2, s. 167; KUKLÍK, Jan: *Znárodně Československo. Od znárodnění k privatizaci – státní zásahy do vlastnických a dalších majetkových práv v Československu a jinde v Evropě*. Auditorium, Praha 2010, s. 95n; NĚMEČEK, Jan - KUKLÍK, Jan - ŠTOVÍČEK, Ivan - NOVÁČKOVÁ, Helena (eds.): *Zápisy ze schůzí československé vlády v Londýně*, díl I. Historický ústav AV ČR - Masarykův ústav a Archiv AV ČR, Praha 2009, s. 695–697 a 730n; NĚMEČEK, Jan - NOVÁČKOVÁ, Helena - ŠTOVÍČEK, Ivan - TEJCHMAN, Miroslav: *Československo-sovětské vztahy v diplomatických jednáních 1939–1945*, díl II (červenec 1943 až březen 1945). Státní ústřední archiv, Praha 1999, s. 169–171.

2 *Program první domácí vlády republiky, vlády Národní fronty Čechů a Slováků: sbírka dokumentů*. Ministerstvo informací, Praha 1945.

3 *Znárodně 1945. Edice dokumentů z fondů Státního ústředního archivu v Praze*, díl I. Státní ústřední archiv, Praha 1982.



Prezident ČSR Edvard Beneš při projevu v košickém divadle po přijetí programového dokumentu první poválečné československé vlády

Foto: ČTK

občanům nepřátelských států, zejména Německa a Maďarska, německým, maďarským i českým a slovenským občanům Československa, kteří zradili a kolabovali s okupanty. Konfiskovaný majetek měl být převeden pod správu Národního pozemkového fondu, který byl za tímto účelem zřízen, avšak na rozdíl od znárodnění, které znamenalo zestátnění, si jej stát nehodlal ponechat. Zemědělskou půdu měl za Národní pozemkový fond rozdělit domkařům, malým a středním rolníkům, jakož i zemědělským dělníkům, přičemž bude dána přednost těm, kdož se zasloužili v národněosvobozené boji.

Pozemkovou reformu politicky využila zejména komunistická strana, která v této otázce spojila sociální a nacionální požadavky. V provolá-

ní, které KSČ zřejmě koncem dubna 1945 (tedy ještě před příslušnou právní úpravou) připravila pod názvem *Co dělat, čím začít* a které podepsal předseda strany Klement Gottwald,⁴ se o pozemkové reformě již výslovně hovořilo jako o *konečném odčinění Bílé hory a navrácení české půdy českému lidu, když cizácká německá šlechta, potomci pobělohorských lupičů měli být tentokrát úplně a definitivně vymýceni*. Reforma se měla uskutečnit konfiskací bez náhrady a přiděly pro náš drobný venkovský lid. Pro úplnost je nutno uvést, že uvalování národních správ a konfiskace a přiděly měly být svěřeny národním výborům. Ty jako nový typ orgánů lidové moci a správy měly podle Košického vládního programu nahrazovat dosavadní systém správy a samosprávy.

Vládní program v ekonomické a majetkoprávní oblasti začal být záhy realizován i legislativně. Zde se uplatnily nejdůležitější normy bezprostředně poválečného období – dekrety prezidenta republiky,⁵ které přinesly i celou řadu dalších změn ve společenském, politickém a hospodářském systému poválečného Československa. První na řadu přišel dekret prezidenta republiky č. 5/1945 Sb., o neplatnosti některých majetkově-právních jednání z doby nesvobody a o národní správě majetkových hodnot Němců, Maďarů, zrádců a kolaborantů a některých organizací a ústavů,⁶ který nahrazoval původní londýnský dekret o zatímní správě, nakonec však neměl celostátní platnost. Slovenská národní rada (SNR) totiž k jeho celostátní působnosti odmítla dát souhlas. Předmětem sporu se stala především jeho restituční část (zejména ve vztahu k židovským restitucím), ale i problematika správy větších podniků. SNR vydala vlastní nařízení o národní správě 5. června 1945 pod číslem 50/1945 Sb. n. SNR.⁷

Dekret č. 5/1945 Sb. se ve své první části nejprve věnoval restituci a šířeji i neplatnosti majetkoprávních jednání z doby nesvobody. Uvádělo se zde, že *jakékoliv majetkové převody a jakákoliv majetkoprávní jednání, ať se týkají majetku movitého či nemovitého, veřejného či soukromého, jsou neplatná, pokud byla uzavřena po 29. září 1938 pod tlakem okupace nebo národní, rasové nebo politické perzekuce*. Restituce uskutečňované po roce 1945 se členily do několika kategorií. Lišily se podle toho, z jakého důvodu k majetkovému přesunu došlo, jakého majetku se týkaly (např. zda movitých či nemovitých věcí či jak rozsáhlého majetku),

4 VESELÝ, Zdeněk (ed.): *Sborník dokumentů a materiálů ke studiu nejnovějších dějin*, I. díl, 1945–1948. Státní pedagogické nakladatelství, Praha 1986, dok. č. 3, s. 59n.

5 JECH, Karel – KAPLAN, Karel (eds.): *Dekrety prezidenta republiky 1940–1945. Dokumenty*, díl II. ÚSD AV ČR – Doplněk, Praha – Brno 1995, dok. č. 43.

6 K problematice dekretů prezidenta republiky viz KUKLÍK, Jan: *Mýty a realita tzv. Benešových dekretů. Dekrety prezidenta republiky 1940–1945*. Linde, Praha 2002. Celé znění dekretů lze najít in JECH, Karel – KAPLAN, Karel (eds.): *Dekrety prezidenta republiky 1940–1945*.

7 BEŇA, Jozef: *Vývoj slovenského právneho poriadku*. Univerzita Mateja Bela, Banská Bystrica 2001, s. 177–179.

zda je uskutečňoval správní či soudní orgán. Další otázkou též bylo, kdo byl k „restituci“ oprávněn, popřípadě i jakých jiných majetkových práv kromě vlastnického se restituce měla týkat. Restituci majetku odňatého z národních, politických či rasových důvodů jako důsledek perzekuce (dobově *pod tlakem okupace nebo perzekuce*) tak od roku 1945 podléhaly s určitými odlišnostmi v provádění jak právnické, tak i fyzické osoby a použitý postup se lišil podle typu majetku a způsobu *odnětí* či *zásahu* do příslušných práv či v případě znárodnění i podle velikosti předmětných majetkových podstat. Restituce se lišily i podle toho, zda probíhaly v českých zemích nebo na Slovensku.

Pro uplatnění restitučního nároku bylo nutné domáhat se prohlášení příslušného orgánu, že jsou v konkrétním případě dekretem dány obecně definované podmínky neplatnosti původní konfiskace.⁸ Na to navazovaly dílčí předpisy, které výslovně rušily platnost některých předpisů vydaných v době nesvobody,⁹ i předpisy, které se týkaly některých specifických soukromoprávních otázek.¹⁰

Definitivní úpravu poválečných restitucí přinesl až zákon č. 128/1946 Sb., o neplatnosti některých majetkoprávních jednání z doby nesvobody a o nárocích z této neplatnosti a z jiných zásahů do majetků vcházejících. Zákon předpokládal dva základní způsoby provedení restituce. V prvé řadě ji mohl provést úřad, který zřídil národní správu ve smyslu § 24 dekretu č. 5/1945 Sb.¹¹ V druhé řadě přicházela v úvahu soudní restituce, a to v případech, kdy správní úřad žádost o restituci zcela či zčásti za-

mítl nebo pokud nebyla vyřízena ve lhůtě tří měsíců ode dne podání – žádost příslušnému okresnímu soudu musela být podána ve tříleté lhůtě. Restituce mohla spočívat v navrácení práva či v jiném navrácení v předěšlý stav nebo ve vyplacení peněžité náhrady za podmínek § 6 zákona. Tento paragraf upravoval i možnost vyplacení peněžité náhrady v případě, že by naturální restitucí byl porušen *důležitý veřejný zájem*. Zrušení nebo změnu některých rozhodnutí německé okupační správy z doby nesvobody upravovala vyhláška ministra vnitra č. 2032/1946 *Úředního listu*, o určení příslušnosti pro zrušení nebo změnu některých rozhodnutí vydaných v době nesvobody. Rušení rozhodnutí Majetkového úřadu (Vermögensamt) u Úřadu říšského protektora, Gestapa a dalších orgánů říšské veřejné správy vydávalo ministerstvo financí po dohodě s ministerstvy vnitra a sociální péče, zatímco rozhodnutí klíčových institucí zabývajících se arizací (zejména Ústředny pro židovské vystěhovalectví – Zentralstelle či tzv. Vystěhovalického fondu – Auswanderungsfond) provádělo ministerstvo sociální péče po dohodě s ministerstvy vnitra a financí. S touto otázkou souvisela tzv. použitelnost předpisů z doby nesvobody, kterou řešil stejnojmenný zákon č. 195/1946 Sb. Použitelnost všech předpisů, které byly vydány po Mnichovu pro odtržená území, se definitivně rušila. Zákon též zrušil použitelnost předpisů vydaných v době nesvobody pro území bývalého Protektorátu Čechy a Morava, které byly uvedeny v příloze k tomuto zákonu. Vláda byla navíc zmocněna, aby použitelnost dalších předpisů

zrušila svým nařízením, které do 14 dnů po jeho přijetí schválí Národní shromáždění.

Vlastní národní správa ve smyslu dekretu č. 5/1945 Sb. znamenala výrazné omezení výkonu vlastnických práv. Jejich rozsah byl národní správou vlastníkovi redukován na minimum a v podstatě se omezil pouze na skutečnost, že byl i nadále formálním vlastníkem majetku, aniž by jej však mohl užívat či s ním nakládat. Národní správa se uvalovala na takové majetkové podstaty, které byly v držbě, správě, nájmu nebo pachtu *osob státně nespolehlivých*, a zaváděla se do podniků a majetkových podstat osob státně spolehlivých, kde to *vyžadoval plynulý chod výroby a hospodářského života, zejména v závodech, podnicích a majetkových podstatách opuštěných*. V prvním případě se i podle názoru Nejvyššího správního soudu ČSR jednalo o zavedení národní správy ze zákona ke dni 23. května 1945 a příslušný úřední výrok národního výboru či rezortního ministerstva měl pouze deklaratorní charakter. Ve druhém případě šlo o konstitutivní rozhodnutí správního orgánu v individuálním případě, které muselo být odůvodněno, a to tak, aby bylo zřejmé, proč právě tento konkrétní majetek byl skutečně nezbytný pro chod národního hospodářství.¹²

Další upřesnění vyžadoval i klíčový pojem *majetek*, popřípadě *majetkové podstaty*, které se dávaly pod národní správu, za což se považovaly věci, věcná i závazková práva patřící určité osobě. V dekretu č. 5/1945 Sb. byl použit i dosud právem nedefinovaný výraz *podnik*, chápaný v širším slova smyslu, jako podnik živno-

8 NEŠPOR, Zdeněk: *Vrácení majetku persekvovaným. Dekret o neplatnosti majetkoprávních jednání a o národní správě z 19. května 1945*. Orbis, Praha 1946, s. 19n.

9 Jednalo se například o vyhlášku ministerstva financí o zrušení protižidovských majetkoprávních opatření ze 14. 5. 1945. *Úřední list*, 1945, č. 1 (5. 5. 1945).

10 Otázka promlčení a dalších případů zániku některých nároků v době nesvobody v zákoně č. 227/1946 Sb., o některých opatřeních v občanských věcech právních.

11 NEŠPOR, Zdeněk: *Vrácení majetku persekvovaným*, s. 19n.

12 NEŠPOR, Zdeněk: *Nové předpisy o národní správě, zavedené pro ohrožení plynulého chodu výroby nebo se zřetelem na znárodnění u podniků průmyslových, stavebních, grafických a velkoobchodních*. Tiskové podniky Ústředního svazu čs. průmyslu, Praha 1948, s. 19.



Prezident republiky dr. Edvard Beneš podepsal na Pražském hradě za přítomnosti ministra zemědělství Júlia Ďuriše (vlevo) dekret prezidenta republiky č. 12/1945 Sb., o konfiskaci a urychleném rozdělení zemědělského majetku Němců, Maďarů, jakož i zrádců a nepřátel českého a slovenského národa. Vpravo Prokop Drtina, 21. června 1945. Foto: ČTK

stenský, obchodní i tovární s tím, že nerozhodovala forma právnické osoby. Důležité bylo, že se nepředpokládalo uvalení vždy jen jedné národní správy na veškerý majetek konkrétního vlastníka, ale mohlo být zavedeno několik oddělených

národních správ, například zvlášť na dům a zvlášť na rodinnou firmu. K tomu, aby byla na nějaký majetek uvalena národní správa, v praxi většinou stačilo, že státně nespolehlivou osobou byl jeden ze spoluvlastníků.¹³ Takovýto majetek měl totiž být na

základě národní správy zajištěn pro následné konfiskace, znárodnění či výše zmíněné restituční řízení.

Podniky, které spadaly pod „gumovou“ definici důvodů, pro něž mohla být zavedena národní správa, byly i ty, kde odbory (závodní rady) například odmítaly dále spolupracovat s původními vlastníky, i když formálně by se na ně ustanovení dekretu o národní správě nevztahovalo. Tato politika odborů byla koordinována s politikou KSČ, o čemž svědčí jejich jednání se sekretariátem ÚV KSČ 11. května 1945. Proti této praxi zasáhl po četných stížnostech až Nejvyšší správní soud.¹⁴ Dospěl k názoru, že odpor osazenstva podniku proti spolupráci s dosavadním vlastníkem, pokud je státně spolehlivou osobou, musí být *důvodný*, tj. musí se *opírat o určité skutečnosti v osobě a poměrech majitele, a to takové skutečnosti, které podle právního řádu odpor takový ospravedlňují*. V praxi se pak tyto důvody nejčastěji hledaly v obviněních z kolaborace podle tzv. malého retribučního dekretu, tj. dekretu prezidenta republiky č. 138/1945 Sb., o trestání některých provinění proti národní cti.

Dekret o národní správě dával závodním výborům (radám) či důvěrníkům rozsáhlé pravomoci při zavádění národní správy a při jmenování národních správců, neboť se předpokládala dohoda (spolurozhodování) závodních rad a příslušných národních výborů. Například pokud by se okresní národní výbor (dále též ONV) nedohodl na zavedení národní správy se závodní radou, měl věc postoupit vyššímu orgánu. Ústřední rada odborů navíc do některých podniků přímo nominovala jako národní správce své zástupce. Speciální pozornost pak věnovala majetkovým podstatám v pohraničí.¹⁵ Národní

13 NEŠPOR, Zdeněk: *Vrácení majetku persekvaným*, s. 7.

14 Rozhodnutí Nejvyššího správního soudu o národní správě č. 433/1945.

15 *Všeodborový archiv Českomoravské konfederace odborových svazů*, f. Ústřední rada odborů - Národohospodářská komise (ÚRO-NHK), k. 21, zpráva krajského tajemníka odborové rady v Liberci z 5. 7. 1945 pro ÚRO nazvaná Zajištění a likvidace německých podniků v Liberci.

správa se tak dá počítat mezi první konkrétní opatření, která sledovala socializační cíl, a zejména existence závodních rad naplňovala původní socializační pojetí.¹⁶

Dekret č. 5/1945 Sb. definoval *státně nespolehlivé osoby*, na jejichž majetek měla být národní správa uvalena a ten takto zajištěn. Za takové osoby byly považovány: a) *osoby národnosti německé nebo maďarské*, b) *osoby, které vyvíjely činnost směřující proti státní svrchovanosti, samostatnosti, celistvosti, demokraticko-republikánské státní formě, bezpečnosti a obraně Československé republiky, které k takové činnosti podněcovaly nebo jiné osoby svésti hleděly a záměrně podporovaly jakýmkoliv způsobem německé a maďarské okupanty*. Takovými osobami byli dle dekretu například členové Vlajky, Hlinkovy gardy, vedoucí funkcionáři Spolku pro spolupráci s Němci, České ligy proti bolševismu, Kuratoria pro výchovu mládeže, Hlinkovy slovenské ľudové strany, Hlinkovy mládeže, Národní odborové ústředny zaměstnancké, Svazu zemědělství a lesnictví či Německo-slovenské společnosti. Za státně nespolehlivé právnické osoby se pokládaly ty, jejichž správa úmyslně a záměrně sloužila německému nebo maďarskému vedení války nebo fašistickým a nacistickým účelům. U Němců a Maďarů rozhodovala národnost (nikoli státní příslušnost), a to zejména podle výsledků sčítání lidu z roku 1930 či podle toho, zda se takovéto osoby staly členy národních skupin, útvarů nebo politických stran sdružujících osoby německé či maďarské národnosti.

Dosavadní vlastníci majetků daných pod národní správu byli povinni zdržet se jakéhokoliv (rušivého) zá-

sahu do jednání národního správce. Neměli nárok na žádný podíl ze zisku či jiných výnosů z majetku, jehož byli stále formálně vlastníkem. To bylo částečně pozměněno v roce 1946 na základě výnosů ministerstva průmyslu č. 84 a 115 *Úředního listu*. V odůvodněných případech mohla národní správa vyplácet osobě státně spolehlivé až 5 000 Kč měsíčně, pakliže u ní existovaly sociální důvody. Realizace dekretu připadla především místním a okresním národním výborům, avšak proti jejich rozhodnutí (formou tzv. výměrů) připouštěl odvolání k okresnímu, respektive zemskému národnímu výboru (ZNV). O zavedení národní správy se dozvěděla příslušná ministerstva prostřednictvím hlášení. Na klíčové a významné podniky navíc mohl uvalit národní správu přímo ZNV nebo rezortní ministerstvo, nejčastěji průmyslu. To, který orgán rozhodoval o národní správě, záviselo na velikosti podniku, typu majetku, rozloze půdy, popř. hodnotě majetku.

Ministerstva průmyslu, vnitřního obchodu, výživy, zahraničního obchodu, zdravotnictví a zemědělství pak vydala 18. června 1945 všeobecné směrnice pro národní správce,¹⁷ které podrobněji než dekret stanovovaly rozsah práv a povinností národních správců, určovaly konkrétní pravidla a účetní směrnice pro provádění soupisu majetku a upravovaly i vzájemný vztah mezi národní správou a závodními radami. Ministerstva poté zaslala směrnice jednotlivým podnikům. Dotčená ministerstva zároveň vybrala i jednacím řád pro národní správce.¹⁸ Řadu prováděcích směrnic vydaly na základě zmocnění v dekretu i zemské národní výbory (na Slovensku SNR) pro územní obvod své působnosti.

Když ministr průmyslu Bohumil Laušman jmenoval 24 národních správ u nejnámějších českých průmyslových podniků včetně Škodových závodů, firmy Baťa, ČKD, Vítkovického horního a hutního těžírstva či Poldiny huti, hovořil o zahájení nového období hospodářského života v osvobozené vlasti a období revolučně-budovatelské praxe. Potvrdil tím, že národní správy jsou jen předstupněm k dalším krokům vedoucím k zestátnění. Národní správy v takových závodech totiž podle něj znamenaly *konec soukromokapitalistického chaotického hospodaření v oboru průmyslové výroby*.¹⁹ Své postupy sjednocovali národní správci na konferencích, z nichž tu nejnámější v počátečním období svolalo ministerstvo průmyslu na 17. a 18. srpna 1945 do Prahy. Toto shromáždění oslovil ministerský předseda Zdeněk Fierlinger, místopředseda vlády Klement Gottwald a ministr průmyslu Bohumil Laušman a zúčastnilo se jej na 1500 národních správců. Laušmanův projev naznačující další vývoj národních správ byl poměrně ostře zaměřen proti prvorepublikovým poměrům. Košický vládní program a dekret o národní správě podle něj znamenaly, že tak jako o zemědělské půdě již nadále neměli rozhodovat *Lichtenštejnové, Colloredo-Mannsfeldové, Pálffyové a československá agrofašistická šlechta*, ani v průmyslu *nebudou mít [...] pražádného vlivu Schichtové, Petschkové, Mautnerové, Liebigové a československá průmyslová a bankovní aristokracie*.²⁰ Laušman tedy zjevně nepředpokládal ve většině národních správou zajištěných podniků jiný vývoj než znárodnění či konfiskaci.

V českých zemích bylo k 1. srpnu 1945 na 5510 národních správ živnos-

16 Národní správa. *Nové zákony a nařízení Republiky československé*, 1945, roč. 7, č. 3–4. Právnické knihkupectví a nakladatelství V. Linhart, Praha 1945.

17 JECH, Karel – KAPLAN, Karel (eds.): *Dekrety prezidenta republiky 1940–1945*, s. 223.

18 *Úřední list*, 1945, č. 19 (7. 6. 1945).

19 BERGER, Oldřich Eduard: *Velké dílo. Hospodářsko-politický profil československého znárodnění*. Dělnické nakladatelství, Praha 1946, s. 40.

20 Tamtéž.



Národní správci a prozatímní vedoucí průmyslových podniků složili slavnostní slib do rukou ministra průmyslu Bohumila Laušmana (vlevo), 6. června 1945

Foto: ČTK

tí a obchodů a 2475 správ průmyslových podniků, které měly 792 570 zaměstnanců. Národní správy byly skutečně velmi účinným a rozsáhlým majetkoprávním opatřením.²¹ O měsíc později se již jednalo o 9302 podniků a počet jejich zaměstnanců překročil milion. Největší význam měly národní správy jmenované zemskými národními výbory a ministerstvem průmyslu, které postihly 1 220 průmyslových podniků, z toho 457 těch největších.²² Na Slovensku se ve stejné době jednalo přibližně o 4 000 podniků pod národní správou, z nich 750 patřilo mezi ty větší.

V pojetí první poválečné vlády měla národní správa zajistit následné provedení konfiskace nepřátelského majetku či znárodnění. Prvním konfiskačním předpisem byl dekret č. 12/1945 Sb., o konfiskaci a urychleném rozdělení zemědělského majetku Němců, Maďarů, jakož i zrádců a nepřátel českého a slovenského národa. Ani v tomto případě se nejednalo o celostátně platnou normu. Předsednictvo SNR totiž 27. února 1945 vydalo nařízení č. 4/1945 Zb. n. SNR, o konfiskování a urychleném rozdělení zemědělského majetku Němců, Maďarů, jakož i zrádců a nepřátel

slovenského národa, které bylo navíc se zpětnou účinností k 1. březnu 1945 novelizováno nařízením SNR č. 104/1945 Zb. Slovenská úprava znamenala vyvlastnění zemědělského majetku s okamžitou platností a bez náhrady. U Maďarů rozlišovalo posledně jmenované nařízení osoby, které měly před 1. listopadem 1938 československé občanství, u těch se konfiskoval jen majetek převyšující 50 ha, a osoby, které občanství neměly, přišly na území Slovenska a účastnily se na okupační správě. Této skupině se konfiskoval zemědělský majetek bez výjimky. U osob německé národnosti bylo možné po prokázání *aktivní účasti v protifašistickém odboji* od konfiskace upustit.²³ Rozdílly byly i ve způsobu přidělování konfiskovaného majetku spravovaného Slovenským zemědělským fondem v rámci pozemkové reformy.

Dekret č. 12/1945 Sb. byl tedy vyhlášen jen pro české země a s okamžitou platností a bez náhrady konfiskoval pro účely pozemkové reformy zemědělský majetek, jenž byl v první řadě ve vlastnictví osob německé a maďarské národnosti bez ohledu na státní příslušnost, dále zrádců a nepřátel republiky jakékoliv národnosti a státní příslušnosti, kteří projevili toto nepřátelství zejména za krize a války v letech 1938–1945,²⁴ nebo akciových a jiných společností a korporací, jejichž správa úmyslně a záměrně sloužila německému vedení války nebo fašistickým a nacistickým účelům. Osoby, na které se v příslušném místě konfiskace vztahovala, byly označeny veřejnou vyhláškou ONV, která se vyvěšovala na úředních deskách příslušných MNV, v jejichž obvodu se konfiskovaný majetek nacházel. Šetření o německé a maďarské národnosti vlastníků zemědělského majetku a o dalších podmínkách

21 FREJKA, Ludvík: *Historie bojů o znárodnění československého průmyslu*. Orbis, Praha 1950, s. 5.

22 Tamtéž.

23 KUKLÍK, Jan: *Mýty a realita tzv. Benešových dekretů*, s. 305.

24 LACINA, Vlastislav: *Pozemková reforma v lidově demokratické ČSR*. In: OTÁHAL, Milan: *Zápas o pozemkovou reformu v ČSR*. ČSAV, Praha 1963, s. 223.

konfiskace prováděly ONV na návrh místní rolnické komise.

Osobám německé a maďarské národnosti, které se aktivně zúčastnily boje za zachování celistvosti a osvození Československé republiky, se zemědělský majetek nekonfiskoval. Žádost o tuto výjimku bylo nutno podat do 15 dnů ode dne vyvěšení konfiskační vyhlášky. O výjimkách z konfiskace rozhodoval na návrh příslušné rolnické komise okresní národní výbor. Pochybné případy pak předkládal zemskému národnímu výboru, který je se svým dobrozdáním postupoval ke konečnému rozhodnutí ministerstvu zemědělství, jež rozhodovalo v dohodě s ministerstvem vnitra. Zároveň byl celý postup podroben kontrole správního soudnictví.

Konfiskovaný majetek spravoval Národní pozemkový fond. Druhá část dekretu se týkala přidělování konfiskované půdy.²⁵ Oprávněnými osobami byli zejména deputátníci a zemědělstí dělníci (příděl až 8 ha orné nebo až 12 ha zemědělské půdy), malozemědělci, obce a okresy a stavební a zemědělská družstva. Podle směrnice ministerstva zemědělství z 21. června 1945 bylo pro přidělování rozhodné především to, zda se jednalo o státně a národně spolehlivé osoby.²⁶ Půda byla přidělována za náhradu, která však byla stanovena podle výnosnosti či kvality půdy nejméně ve výši jedné průměrné roční úrody na přidělené výměře půdy a nejvíce dvojnásobek průměrné roční úrody. Již 12. června 1945 vyzvalo ministerstvo zemědělství ke zřízení nejvýše osmnáctičlenných rolnických komisí při národních výborech, které by uváděly dekret do

praxe. Zároveň měly národní výbory povinnost podat ministerstvu zemědělství zprávu o dosavadním zajištění zemědělského majetku.²⁷

S přidělováním půdy souvisel dekret prezidenta republiky č. 28/1945 Sb., o osídlení zemědělské půdy Němců, Maďarů a jiných nepřátel státu českými, slovenskými a jinými slovenskými zemědělci, ze dne 20. července 1945. Upřesňoval průběh přidělového řízení, splatnost úhrady a zápis převodu vlastnictví do pozemkových knih. V okresech s převážnou většinou obyvatelstva německé národnosti zůstávala půda ve správě Národního pozemkového fondu pro potřeby vnitřního osídlení v případech, kdy se nenašel dostatek uchazečů české nebo jiné slovenské národnosti. Osídlování zemědělské půdy souviselo s obecnou problematikou osídlování československého území, z něhož odešli příslušníci německé a maďarské menšiny. Osídlování probíhalo na základě dekretu prezidenta republiky č. 27/1945 Sb., o jednotném řízení vnitřního osídlení. Ten byl měl na rozdíl od výše zmíněných dekretů o konfiskaci zemědělského majetku a jeho přidělování celostátní platnost.

Důležitá je i další vzájemná souvislost příslušných právních norem pro vlastnické vztahy. Osídlení v pohraničních oblastech bylo totiž zpočátku, od června 1945, uskutečňováno prostřednictvím národních správců zemědělských usedlostí (jejich počet se v létě 1945 odhaduje na 80 000), z nichž asi 90 procent bylo po revizi národních správ provedené na podzim 1945 uznáno za oprávněné žadatele o příděl a půda

jim byla přidělena.²⁸ O tom s konečnou platností většinou na jaře 1946 rozhodovalo ministerstvo zemědělství, které vydávalo tzv. vlastnické dekrety o přídělu.²⁹

Prováděcím vládním nařízením byly zřízeny dva osídlovací úřady, jeden pro české země se sídlem v Praze a jeden pro Slovensko se sídlem v Bratislavě. Statut Osídlovacího úřadu v Praze byl dán vyhláškou ministra vnitra č. 72/1945 Sb. Osídlovací práce v celé republice řídila Ústřední komise pro řízení vnitřního osídlení, v jejímž čele stál ministr vnitra. Komise měla především koordinační roli a osídlovací úřady pak kromě *vypracování konkrétních směrnic pro provádění odsunu nežádoucích cizích příslušníků* měly i důležité úkoly v oblasti rekonstrukce, konfiskace majetku a jeho přidělování.³⁰ K provádění svých úkolů si Osídlovací úřad v Praze zřídil v českých zemích dvanáct poboček, Osídlovací úřad v Bratislavě sedm poboček pro Slovensko. Kromě toho byly vytvořeny i osídlovací komise při okresních národních výborech a zemských národních výborech, které plnily úkoly i ve vztahu ke správě konfiskovaného majetku.

Přísné podmínky pro konfiskace podle dekretu o zemědělském majetku plynuly především z rozsáhlých zásahů německých okupačních orgánů do pozemkové držby českého a židovského obyvatelstva. S nápravou tohoto stavu po skončení války souviselo vydání dekretu prezidenta republiky č. 124/1945 Sb., o některých opatřeních ve věcech knihovních.³¹ Jeho účelem bylo odstranění *knihovních zápisů* zejména v pozemkových knihách, které byly učiněny v době

25 KOŤÁTKO, Jiří: *Pozemková reforma v Československu*. Ministerstvo informací a osvěty, Praha 1949, s. 17.

26 *Úřední list*, 1945, č. 31 (21. 6. 1945).

27 *Úřední list*, 1945, č. 23 (12. 6. 1945).

28 KOŤÁTKO, Jiří: *Zemědělská osídlovací politika v pohraničí*. Orbis, Praha 1946, s. 41n.

29 LACINA, Vlastislav: *Pozemková reforma v lidově demokratické ČSR*, s. 215.

30 Pro velký politický význam byla tato otázka projednána K. Gottwaldem s národohospodářskou komisí ÚV KSČ 31. 7. 1945. Konfiskace a poté příděly měly být uskutečňovány *podle jednotné linie* tak, aby si KSČ zachovala *rozhodující slovo*. NA, f. Národohospodářská komise ÚV KSČ 1945–1948 (100/12), a. j. 5.

31 JECH, Karel – KAPLAN, Karel (eds.): *Dekrety prezidenta republiky 1940–1945*, s. 915n.

nesvobody ve prospěch německého či maďarského státu a dalších s nimi spojených právnických osob, a jejich zpětné přepsání na československý stát, Země českou a moravskoslezskou (na Slovensku platila zvláštní úprava SNR) či na jimi zřizované právnické osoby.

V letech 1945–1947 byl v českých zemích konfiskován pozemkový majetek v rozloze téměř 2 400 000 ha, z toho 1 400 000 ha zemědělské a 1 000 000 ha lesní půdy. Pro srovnání uveďme, že na Slovensku bylo zkonfiskováno 150 000 ha půdy. V listopadu 1945 přitom byly údaje následující: jak 28. listopadu prohlásil ministr zemědělství v projevu k zemědělskému výboru Prozatímního Národního shromáždění, bylo zkonfiskováno 850 000 ha orné půdy v pohraničí a 80 000 ha ve vnitrozemí, která byla rozdělena mezi české žadatele. Do pohraničí bylo přestěhováno asi 100 000 českých rodin. Do konce roku 1947 se především v pohraničí usídlilo na 157 000 uchazečů o půdu, kterým bylo přiděleno 937 000 ha půdy.³² Průměrný příděl se pohyboval kolem 9 ha. Zbýlá výměra buď zůstala státu, nebo byla přidělena veřejným institucím a obcím.

Nepřátelského majetku se dotýkal i dekret prezidenta republiky č. 81/1945 Sb., o některých opatřeních v oboru spolkovém. Jeho hlavním smyslem bylo podle důvodové zprávy³³ a podle prováděcích pokynů ministerstva vnitra³⁴ napravit německé zásahy do existence a majetkových poměrů českých spolků, ke kterým došlo v době nesvobody.



Osídlovací úřad - Fond národní obnovy umožnil novinářům zájezd do západního pohraničí, kde se právě provádělo odhadní a prodejní řízení. Záběr z odhadního řízení majetku v jedné domácnosti, 29. dubna 1947.

Foto: ČTK/Alexandr Hampel

Posledním, avšak nejdůležitějším dekretem v této oblasti byl dekret prezidenta republiky č. 108/1945 Sb., o konfiskaci nepřátelského majetku a Fondech národní obnovy.³⁵ Zajištění nepřátelského majetku proběhlo formou národních správ a prováděcími vyhláškami ministerstva financí. Dekret konfiskoval bez náhrady pro

Československou republiku movitý a nemovitý majetek i majetková práva,³⁶ které spadaly ke dni faktického skončení německé a maďarské okupace³⁷ nebo ke dni 30. října, kdy dekret vstoupil v účinnost,³⁸ do tří kategorií. V první šlo o vlastnictví Německé říše, Maďarského království, veřejnoprávních korporací,

32 LACINA, Vlastislav: *Pozemková reforma v lidově demokratické ČSR*, s. 216.

33 JECH, Karel - KAPLAN, Karel (eds.): *Dekrety prezidenta republiky 1940–1945*, s. 463.

34 BÍLEK, F.: Obnovení právního pořádku v právu spolkovém. *Nové zákony a nařízení Československé republiky*, 1946, roč. 8, č. 9–10. Právnické knihkupectví a nakladatelství V. Linhart, Praha 1946, s. 822–827.

35 JECH, Karel - KAPLAN, Karel (eds.): *Dekrety prezidenta republiky 1940–1945*, s. 863n.

36 PALEČKOVÁ, Drahomíra: *Konfiskace nepřátelského majetku podle dekretu prezidenta republiky ze dne 25. října 1945 čís. 108 Sb. Příručka pro národní výbory č. 6*. Nákladem a tiskem Státní tiskárny, Praha 1946, s. 31.

37 Ministerstvo vnitra doporučovalo vzít za rozhodné datum 5. května 1945 nebo jiné datum, které ONV jistě dobře zná. Na Slovensku se samozřejmě předpokládalo datum dřívější. Tamtéž, s. 33.

38 DRDACKÝ, K.: Všeobecná úprava konfiskace nepřátelského majetku. *Nové zákony a nařízení Československé republiky*, 1946, roč. 8. Právnické knihkupectví a nakladatelství V. Linhart, Praha 1946, s. 639.

NSDAP, maďarských politických stran a dalších německých a maďarských právnických osob včetně majetkových fondů. Do druhé patřil majetek fyzických osob národnosti německé nebo maďarské, s výjimkou osob, které prokázaly, že zůstaly věrny Československé republice, a do třetí majetek fyzických osob, které vyvíjely činnost směřující proti státní svrchovanosti, samostatnosti, celistvosti, demokraticko-republikánské státní formě, bezpečnosti a obraně ČSR, a dalších osob ve smyslu § 18 velkého retribučního dekretu.

Z konfiskace byla vyňata ta část movitého majetku, které bylo nevyhnutelně třeba k uspokojení životních potřeb nebo k osobnímu vykonávání zaměstnání dotčených osob a členů jejich rodin (jako oděvy, peřiny, prádlo, domácí náradí, potraviny a nástroje). Konfiskaci nepodléhal ani majetek, který v době po 29. září 1938 pozbyli českoslovenští občané pod tlakem okupace nebo v důsledku národní, rasové nebo politické perzekuce. Dekret upravoval možnost poskytnutí náhrad za konfiskovaný majetek, a to těm spoluvlastníkům konfiskovaného majetku, kteří nespádali do žádné ze tří výše zmíněných kategorií.

Dekret také upravil podrobnosti průběhu konfiskačního řízení a pravomoci národních výborů.³⁹ Způsob konfiskace podrobněji upravovaly směrnice ministerstva vnitra ze 7. února 1946 č. 401 *Úředního listu*. Podklady pro soupisy konfiskovaného majetku připravovaly i místní národní výbory (MNV). Ty jmenovaly referenty, kteří měli pro okresní národní výbor sepsat hlášení o veškerém majetku v příslušném obvodu, o němž se předpokládalo, že spadá pod konfiskaci. K podávání hlášení majetků pro účely konfiskace byli vyzýváni i občané, a to veřejnou vyhláškou MNV. Poté věc převzal příslušný referent ONV. Jeho povinností bylo hlášení MNV

řádně prošetřit, provést navrhované důkazy a vyslechnout svědky. O jeho návrhu poté rozhodovala rada ONV. Kromě rozhodnutí o konfiskaci však byl okresní národní výbor povinen veřejnou vyhláškou uvést případy, kdy rada ONV došla k názoru, že se ohlášený majetek nekonfiskuje, a uvést o této skutečnosti zemský národní výbor. V takovém případě měla vyhláška obsahovat i lhůtu, dokdy mohou být proti vyjmutí z konfiskace podány námitky. Proti konfiskačnímu výměru se bylo možno odvolat. V případě, že rozhodl ONV, u zemského národního výboru, a proti rozhodnutí ZNV u ministerstva vnitra. Přípustná byla samozřejmě i stížnost k Nejvyššímu správnímu soudu, který vydal v letech 1946–1948 několik důležitých rozhodnutí upřeshňujících zejména osobní a věcné podmínky konfiskací.⁴⁰ Konfiskace se vyznačovala ve veřejných knihách, zejména pozemkových. Konfiskovaný majetek spravovaly Fondy národní obnovy se sídly v Praze a Bratislavě jako zvláštní právnické osoby, které měly podle důvodové zprávy zaručit, že zkonfiskovaný majetek bude opatrován skutečně ku prospěchu státu. Jejich úkolem bylo zejména zjistit skutečný rozsah předmětného majetku a zajistit ho. Fondy v tomto ohledu spolupracovaly s ONV. Kromě toho zabezpečovaly vypořádání závazků vázoucích na konfiskovaném majetku a poté i jeho přidělení. Dekret se dále zabýval převážně vypracováním tzv. rámcových plánů pro přiděl a přidělovým řízením.

Při posuzování dekretu však musí být kromě samotného textu brány v úvahu i velmi podrobné prováděcí předpisy, tedy směrnice ministerstev i pokyny ministerstva vnitra a osídlovacích úřadů či výnosy ministerstva vnitra pro národní výbory. V letech 1946–1947 bylo vydáno i několik vládních nařízení, která dekret dále zpřesňovala zejména v otázce přidělů.

Poslední skupinou poválečných dekretů prezidenta republiky týkajících se majetkových vztahů jsou dekrety znárodnovací. Příprava znárodnění probíhala ve velmi hektické atmosféře a provázely ji zásadní politické i právně teoretické spory. Vedly se o rozsah a tempo znárodnění i o způsob poskytování náhrad. Znárodnění bylo provedeno sérií dekretů prezidenta republiky přijatých a slavnostně vyhlášených 24. října 1945. Prvním znárodnovacím předpisem byl ale prezidentův dekret č. 50/1945 Sb. ze dne 11. srpna 1945, o opatřeních v oblasti filmu, který převedl do státních rukou nejen filmovou výrobu, ale i distribuci a dovoz. Další dekret č. 100/1945 Sb. ze dne 24. října 1945, o znárodnění dolů a některých průmyslových podniků, se týkal všech dolů, respektive podniků provozovaných podle obecného horního zákona, a klíčových podniků energetického průmyslu, železáren, oceláren, hutí, sléváren, válcoven, vedle toho i podniků kovodělného a elektrotechnického průmyslu s více než 500 zaměstnanci, dále podniků zbrojního a chemického průmyslu i celé řady dalších odvětví. Dekret sice výslovně nedefinoval pojem znárodnění zestátněním, ale jednalo se o vyvlastnění, tj. odnětí vlastnického práva původním vlastníkům. Pojem zestátnění znamenal způsob jeho provedení, tj. převod vlastnického práva ke znárodněnému podniku na stát.

Majetek se znárodněl zásadně za náhradu, která měla být stanovena jako obecná cena majetku podle úředních cen ke dni vyhlášení dekretu, popřípadě podle úředního odhadu. Náhrada měla být vyplacena v cenných papírech, které byly vydány tzv. Fondem znárodněného hospodářství a zaručené státem, v hotovosti či v jiných hodnotách. O náhradě rozhodoval ministr průmyslu po dohodě s ministrem financí. Náhrada se

39 PALEČKOVÁ, Drahomíra: *Konfiskace nepřátelského majetku*, s. 55.

40 Viz např. rozhodnutí z 31. prosince 1946, Sbirka rozhodnutí NSS, Bohuslav, část administrativní 1512/46.

neposkytovala stejným kategoriím osob, kterým by se konfiskoval majetek podle dekretu prezidenta republiky č. 108/1945 Sb., o konfiskaci nepřátelského majetku. O tom, zda se v jednotlivých případech jednalo skutečně o osoby, kterým se náhrada neposkytuje, rozhodoval ministr průmyslu v dohodě s ministrem vnitra, popřípadě ministrem zahraničních věcí. Zbýlá ustanovení dekretu upravovala základní otázky právního postavení a řízení národního podniku. Dekret výslovně zmocnil vládu, aby podrobnosti o struktuře a způsobu fungování národních podniků stanovila zvláštním vládním nařízením o statutu národních podniků. Vládní nařízení č. 6/1946 Sb. u průmyslových podniků a č. 77/1946 Sb. u potravinářských podniků shodně konstatovala v § 2, že národní podniky jsou *samostatnými právními osobami*.

Znárodněné subjekty se měly řídit zásadami obchodního podnikání, stát neručil za jejich případné závazky, ale zisk musely odvádět do státního rozpočtu. Zaměstnanci byli v soukromoprávním pracovním poměru. Správu národního podniku vykonávalo představenstvo v čele s ředitelem, složené ze zástupců státu a zaměstnanců, resp. i jiných zainteresovaných skupin, ministerstva měla funkci dozorčí. Současně ovšem nebylo sporu o charakteru hospodářství, šlo o přechod na systém plánovaný a hospodářství administrativně řízené, což potvrdil i následně přijatý zákon o dvouletém hospodářském plánu ze dne 28. října 1946, č. 192/1946 Sb.

Prezidentský dekret č. 101/1945 Sb. se týkal znárodnění podniků potravinářského průmyslu, dekret č. 102/1945 Sb. znárodněl akciové banky provozující bankovní a peněžní obchody a přeměnil je na národní podniky, stejně jako dekret č. 103/1945 Sb. znárodnil zestátněním soukromé pojišťovny. Na znárodněvací dekrety přímo navázal dekret č. 104/1945 Sb., o závodních a podnikových radách, který zaváděl jako zastupitelstvo zaměstnanců závodní rady, závodní důvěrníky a podnikové

rady. Všechny tyto dekrety byly podepsány dne 24. října 1945 a účinnými se staly k 27. říjnu.

Výše uvedené znárodněvací dekrety zásadním způsobem proměnily vlastnickou strukturu Československé republiky. Jednalo se o rozsáhlé zásahy do předmnichovského pojetí soukromého vlastnictví. Znárodněvací uskutečněné roku 1945 vytvářelo ekonomický systém, kde vedle sebe existoval státní a soukromý sektor. Se znárodněním však souvisely i další změny v ekonomice dané snahou o plánování národního hospodářství a řízení těžby nerostných surovin, průmyslové i zemědělské výroby, zásobování či zahraničního obchodu. Jednalo se sice v prvé řadě o normy reagující na aktuální stav válkou zasažené a válce přizpůsobené ekonomiky, avšak zároveň v nich již byly obsaženy zásadní systémové změny provázející přechod od tržní ekonomiky ke státěm regulované a plánované ekonomice socialistického typu.

Dalším společným znakem těchto norem bylo, že musely reagovat na stav, který v ekonomické oblasti nastolilo válečné hospodářství reprezentované především nařízeními protektorátní vlády. Jmenovitě šlo o dekret prezidenta republiky č. 63/1945 Sb., o Hospodářské radě, či o sérii dekretů z 24. října 1945 (již zmíněné dekrety č. 100–104/1945 Sb.). Ty doplňovala některá nařízení vlády, např. nařízení č. 10/1945 Sb., které zmocňovalo ministra výživy k úpravě výroby, oběhu a spotřeby potravin a poživatin, či č. 55/1945 Sb., zmocňující ministra zemědělství k opatřením v zemědělské výrobě. Vláda při jejich vydání využila zákon č. 131/1936 Sb., o obraně státu. Zmocnění ministrů bylo omezeno na dobu jednoho roku a opatření *všeobecné povahy* bylo nutné publikovat v *Úředním listě*.

Dalším z opatření, která ovlivnila podobu poválečného československého hospodářského zřízení, bylo vytvoření Hospodářské rady. Dekret prezidenta republiky č. 63/1945 Sb., o Hospodářské radě, měl celostátní platnost. Její náplní byla nejen poradní činnost, ale i zavádění plánované-

ho hospodářství a revizní činnost. Měla proto za úkol vypracovat *hospodářský plán ve všech oborech hospodářského života* a navrhnout konkrétní opatření k jeho realizaci. Vláda ještě před vydáním tohoto dekretu zvažovala i možnost vytvoření zvláštního státního plánovacího úřadu, který se v konečné verzi dekretu stal orgánem Hospodářské rady. Jeho složení a působnost stanovilo zvláštní vládní nařízení č. 145/1945 Sb. z 23. listopadu 1945. Hospodářská rada dále vytvořila jako tzv. technické orgány i Státní statistický úřad a Nejvyšší cenový úřad.

Mezi posledními dekrety, podepsanými těsně před ustavením Prozatímního Národního shromáždění, byly i další celostátně platné dekrety, které se týkaly řízení národního hospodářství v době přechodu od válečného hospodářství k plánovitému. Šlo zejména o dekrety prezidenta republiky č. 109/1945 Sb., o řízení výroby, č. 113/1945 Sb., o úpravě, řízení a kontrole zahraničního obchodu, a č. 118/1945 Sb., o opatřeních v řízení výživovacího hospodářství.

Po provedení již zmíněné konfiskace německého a maďarského zemědělského majetku a jeho následném přidělení na základě dekretů prezidenta republiky a nařízení SNR z roku 1945 následovala další fáze pozemkové reformy, respektive změn právních vztahů k půdě, spojených s působením Gottwaldovy vlády a přípravou nové ústavy. V letech 1946–1948 se jednalo hned o tři související problémy. Prvním z nich byla revize, respektive dokončení prvorepublikové pozemkové reformy, druhým příprava „nové“ pozemkové reformy a třetím související diskuse o maximální výměře půdy v soukromém vlastnictví a o možnosti zakládání zemědělských družstev. To vše bylo doprovázeno zavedením povinných dodávek zemědělských výrobků vyplývajících z potřeb ekonomické rekonstrukce válkou postiženého hospodářství.

I v Gottwaldově vládě vytvořené po volbách roku 1946 si ministerstvo zemědělství udržela KSČ, konkrétně

Július Ďuriš. Jak Gottwald, tak i Ďuriš se snažili získat si venkovské obyvatelstvo přísliby dalších reformních kroků, na druhé straně však vylučovali združstevňování sovětského typu. Projevily se rozdíly mezi situací v českých zemích a na Slovensku, neboť na Slovensku bylo pověřenectvo pro zemědělství a pozemkovou reformu v rukou Demokratické strany a působila zde částečně odlišná právní úprava.

Pro oblast zemědělství je rovněž důležité vytvoření jednotné, formálně nepolitické organizace Jednotný svaz českých zemědělců a jeho obdoby na Slovensku. Jednotný svaz českých zemědělců se na základě zákona č. 145/1947 Sb. stal samosprávnou korporací veřejného práva. Jeho členy mohli být nejen vlastníci zemědělské půdy, ale i zemědělské organizace a dokonce i svazky územní samosprávy.

Na základě vládního usnesení k plnění vládního programu Gottwaldovy vlády připravilo ministerstvo zemědělství v říjnu 1946 návrh šesti zákonů, kterým se také říká Ďurišovy zákony. Patřily mezi ně návrhy zákona o revizi pozemkové reformy, který měl prověřit rozhodování o zaboru velkostatků a zbytkových statků a půdu přidělit sociálně vhodným zájemcům, zákona o technicko-hospodářských úpravách pozemků (tzv. scelovacího zákona), zákona o myslivosti, zákona o zaknihování přiděleného majetku, zákona o zajištění zemědělského výrobního plánu a zákona o úpravě dělení zemědělských podniků v pozůstalostním řízení a o zamezení drobení zemědělské půdy.

Tyto návrhy získaly na venkově velkou podporu především díky příslibu dalších přidělů půdy a jejich zaknihování i díky možnosti scelování zejména obecních pozemků. Zároveň ministerstvo zemědělství slibovalo možnost využívání traktorů a moderní techniky soustředěných do strojních a traktorových stanic za výhodných podmínek i soukromě hospodařícím zemědělcům. Osnovy zákonů byly veřejně diskutovány



Vyvlastňování velkostatku bývalého předsedy vlády Rudolfa Berana v Pracejovicích u Strakonice. Na snímku ministr zemědělství Július Ďuriš při projevu, červen 1945. Foto: ČTK

zejména v rámci Jednotného svazu českých zemědělců a vyvolaly velké množství jak souhlasných, tak i nesusouhlasných rezolucí.

Ve vládě a v Národní frontě se proto vedly diskuse a politické spory o další postup. Zejména KSČ naléhala na provedení revize pozemkové reformy a na uzákonění návrhů „Ďurišových zákonů“, zatímco národní socialisté a lidovci v českých zemích a Demokratická strana na Slovensku se postavili proti. Národně socialistická strana se opírala o posudek brněnského profesora ústavního práva Františka Weyra, který návrhy zákonů odsoudil zejména pro podryvání principu právní jistoty v právních vztazích k půdě.

Dne 4. dubna 1947 komunistický ministr zemědělství Ďuriš vyhlásil v Hradci Králové na několikatisícovém shromáždění rolníků tzv. Hradecký program s heslem: *Půda patří těm, kdo na ní pracují*. Tento program mimo jiné požadoval dořešení otázek spojených s vlastnictvím a přidělem půdy, popřípadě rozdělení veškeré zemědělské půdy nad 50 ha nebo i menší rozlohy, pokud na ní vlastník nepracuje či pokud se jedná o půdu

„spekulační“. Dále Hradecký program konkretizoval požadavky na mechanizaci zemědělství, přiděly lesní půdy, uzákonění národního pojištění pro rolníky, zavedení jednotné zemědělské daně, zvýhodnění úvěru pro zemědělskou výrobu a odstranění rozdílu mezi cenami průmyslových a zemědělských výrobků. Kromě toho se v něm ministr dotkl i podpory družstevnictví, příslibil nový zákon o rybníctví a zlepšení situace mládeže a žen pracujících v zemědělství.

Hradecký program jako celek nebyl do února 1948 realizován. KSČ však na parlament tlačila, aby ještě do poloviny roku 1947 projednal a přijal pokud možno většinu z šesti připravených osnov „Ďurišových zákonů“. Objevil se dokonce požadavek, že parlament nesmí na dovolenou, než tyto otázky dořeší. Doslova ho obléhaly rolnické „deputace“. První z norem se zemědělskou tematikou přijatých v tomto období byl zákon č. 55/1947 Sb., o pomoci zemědělcům při uskutečňování zemědělského výrobního plánu, z 1. dubna 1947. Vlastníkům nebo držitelům půdy ukládal povinnost ji rádně obdělávat nebo se postarat o její využití

formou pronájmu. To se týkalo také hospodářských stavení, potahů či technického vybavení. Na plnění této povinnosti dohlížely místní a okresní národní výbory, které mohly rozhodnout o nuceném pronájmu (tzv. pachtu), organizovat sousedskou výpomoc i udělovat trestně správní sankce. ONV navíc stanovil i cenu pachtu. Na tuto normu navazoval zákon č. 90/1947 Sb., o provedení knihovního pořádku (zaknihování) stran konfiskovaného nepřátelského majetku a o úpravě některých právních poměrů vztahujících se na přidělený majetek. Kromě toho umožňoval například změny hranic obcí a katastrálních území.

Dodávek zemědělských produktů se týkal zákon č. 15/1947 Sb., o stihání černého obchodu. Po dlouhých diskusích ve vládě i v Národním shromáždění byl 3. července 1947 pod číslem 139/1947 Sb. přijat zákon o úpravě dělení zemědělských podniků v pozůstalostním řízení a o zamezení drobení zemědělské půdy. Výrazně omezil disponování se zemědělskou půdou, neboť prodat ji bylo možno jen zemědělci vlastnictvímu více než dva hektary k doplnění jeho vlastní usedlosti či dělníkům a drobným živnostníkům na stavbu rodinných domků.

Největší diskuse se však vedly o nejdůležitější z předkládaných osnov, zákonu o revizi prvorepublikové pozemkové reformy, který byl přijat Národním shromážděním dne 11. července 1947 a publikován pod č. 142/1947 Sb.⁴¹ Revizi byl podle § 1 tohoto zákona podroben zejména pozemkový majetek, který byl ze záboru vyloučen, uvolněn (dobově tzv. propuštěn) z důvodu veřejného zájmu nebo byl vlastníku přidělovým zákonem ponechán, nebo pozemkový ma-

jetek, který již sice byl zabrán, avšak nebylo u něj rozhodnuto o propuštění ze záboru či provedeno přidělové řízení, popřípadě pozemkový majetek ve formě tzv. zbytkových statků ve výměře větší než 50 hektarů, přičemž vlastník takového statku si mohl půdu do 50 hektarů nespádající pod revizi vybrat.

Prvním krokem k realizaci tohoto zákona byl soupis půdy, která podle předchozích ustanovení podléhala revizi, a vyznačení této revize v pozemkových knihách. Vlastním provedením revize byla pověřena revizní komise ministerstva zemědělství sestavená podle politického klíče, na Slovensku pověřenectvo zemědělství a pozemkové reformy. Konečnou fází revize pozemkové reformy byl přiděl pozemkového majetku získaného revizí.

Pozemkový majetek byl přidělován zásadně za úplatu, přičemž cena se vypočítávala se zřetelem na jakost, druh a polohu nemovitosti, ale i na účel přidělu tak, aby cena byla srovnatelná s cenou podobných pozemků a poskytla náhradu nákladů spojených s přidělovým řízením.

Kromě toho upravoval zákon o revizi pozemkové reformy i celou řadu dalších otázek, zejména hmotného zabezpečení zaměstnanců pracujících na zabraném majetku, finančních prostředků nutných k provedení revize, správy fondů pozemkové reformy či příslušnosti při provádění knihovního pořádku.

Spolu se zákonem o revizi „první“ pozemkové reformy byl přijat i jeden z nejkontroverznějších zákonů tohoto období, a sice zákon č. 143/1947 Sb., o převodu vlastnictví majetku hlubocké větve Schwarzenbergů na zemi Českou, kterému se také někdy říká Lex Schwarzenberg. Na jeho zákla-

dě byla ukončena řízení týkající se národní správy, konfiskace či eventuální restituace tohoto rozsáhlého majetkového komplexu. Ten byl bez náhrady převeden do vlastnictví Země české, i když původně se dokonce uvažovalo i o jeho znárodnění. Namísto náhrady měl být vytvořen zvláštní fond a z něho vyplácen rodně JUDr. Adolfa Schwarzenberga přiměřený „zaopatřovací důchod“. Ve skutečnosti však zřízen nebyl. Důležitou součástí zákona byla možnost, aby takto získaný majetkový komplex mohl být předmětem dalšího přidělového řízení.

Teprve po přijetí zákonů č. 142 a 143/1947 Sb. se po dosažení kompromisu ve vládě přistoupilo i k přijetí zákona č. 255/1947 Sb., o myslivosti. Jeho hlavním účelem byla „demokratizace“ a rozšíření práva myslivosti. To však mělo být nadále spjato jen s vlastnictvím honebních pozemků a přestalo tak existovat jako samostatné zvláštní věcné právo.

Po přijetí „Đurišových zákonů“ se soustředila politika KSČ i dalších stran Národní fronty na stanovení maximální výměry půdy vlastněné jednotlivcem nebo společně hospodařící rodinou. V této situaci jak Klement Gottwald, tak i ministr Đuriš zopakovali své sliby, že soukromé vlastnictví půdy, která nepřesahuje výměru 50 hektarů, bude garantováno připravovanou ústavou a že v Československu nebudou vytvářeny sovchozy a kolchozy sovětského typu. I tak si lze vysvětlit, že politika komunistické strany získala takovou podporu i v době únorové krize 1948, což se projevilo na sjezdu zástupců rolnických komisí. Záhy po Únoru se však mělo ukázat, že šlo o plané sliby, a vývoj se začal ubírat naprosto odlišným směrem. pd

41 Zákon byl proveden až zvláštním vládním nařízením č. 1/1948 Sb., přijatým 7. ledna 1948.